

ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGOK KONTRA LEGFELSŐ BÍRÓSÁGOK*

A KELSENI MODELL:
PÁRHUZAMOS LEGFELSŐ
BÍRÓSÁGOK

A modell

A bírósági felülvizsgálat centralizált kelsen-i rendszere két alapvető feltevésre épül. Az alkotmányos felülvizsgálat hatáskörét egy különálló bírói testület kezében koncentrálja, amelyet általában alkotmánybíróságnak hívnak, és e bíróságot a bírói hatalom hagyományos struktúráján kívül helyezi el. Annak ellenére, hogy ez a berendezkedés több mint egy évszázaddal az Egyesült Államokban meghonosodott, nem központosított alkotmányossági felülvizsgálati rendszer után jelent meg, széles körben elfogadott alkotmányvédelmi és felügyeleti rendszerré fejlődött ki, különösen Európában.¹ Manapság Hollandia és a skandináv országok kivételével a legtöbb kontinentális jogrendszerrel rendelkező országban van alkotmánybíróság. Észtországon kívül pedig majdnem minden kelet-európai új demokratikus rendszernek eleme az alkotmánybíróság.² Még a jogszabályok bírósági felülvizsgálatát hagyományosan ellenző Franciaországban is valódi alkotmányos joghatósággá alakították a *Conseil Constitutionnel*-t.³

E cikkben nem szükséges megvitatni, hogy az európai országok miért nem tudták vagy akarták átvenni a bírósági felülvizsgálatnak a Egyesült Államokban meghonosodott mintáját. Ahogy Mauro Cappelletti megállapította,⁴ a főbb okok az Atlanti-óceán két oldala közötti politikai és alkotmányos kultúra mélyreható eltéréseiben találhatók. Az alkotmányossági felülvizsgálat centralizált rendszerre jobban megfelel a hatalmi ágak elválasztását követő európai felfogásnak éppúgy, mint a bírósági precedensre vonatkozó kontinentális megközelítésnek, valamint a hagyományos kontinentális bíróságok tekintélyének és bíráik lélektanának.⁵ Ráadásul számos európai országban, amelyben a bírósági felülvizsgálatot demokratizáló intézkedésként vezették be a tekintélyuralmi korszak után, a meglévő bí-

róságok nem tudtak megfelelő garanciát nyújtani a strukturális függetlenség vagy az intellektuális érdekvédelem terén.

Így a különálló alkotmánybíróság megjelenését az európai alkotmányosság egyik legtipikusabb jellegzetességének lehet tekinteni, egyben az európai parlamentközpontú demokrácia- és jogállamiság-felfogás egyik legsikeresebb továbbfejlesztésének. Aligha lehet tehát csodálkozni, hogy a világ többi részén, kivált Latin-Amerikában, szintén vonzódtak a bírósági felülvizsgálat kelsen-i modellje iránt.

Am minden sikernek ára van. A bírósági felülvizsgálat egy újonnan alakult alkotmánybíróságban központosult, s ezért inkább olyan felfogásokra volt tekintettel, amelyek a demokratikus országokban régebben meghonosodtak. Ráadásul az új alkotmánybíróságoknak egyúttal a saját országaik bírósági rendszerén belül is meg kellett találniuk a helyüket. A kontinentális jog alapján működő majdnem minden ország hagyományaira jellemző, hogy legalább két párhuzamos legfelső bíróság van: egy a polgári és büntetőjogi esetekre, és egy másik a közigazgatásiakra. E játszmába léptek be az alkotmánybíróságok új partnerként. Elkerülhetetlenül felmerültek olyan kérdések, hogy a bírósági hatalmat hogyan kellene megosztani a régi és az új bíróságok között. Aligha lehet meglepő, hogy már korán kiderült: nagyon nehéz lesz általánosan elfogadott modellt kialakítani arra vonatkozóan, hogy a legfelső bíróságok hogyan férhetnek meg egymással.

A hatáskörök elhatárolása

Az elhatárolás általános elképzelése viszonylag egyszerűnek tűnik. Minden alkotmányos szemponttal bírói eset és jogvita eldöntése az alkotmánybíróság monopóliuma kell legyen, míg az alkotmány alatti törvények (és különösen a különböző „törvénykönyvek”) alkalmazását igénylő eseteket és vitákat a rendesbíróságok (és legvégül a legfelső bíróságok) kizárólagos hatáskörébe kell utalni. Ez tűnt

* Megjelent az *International Journal of Constitutional Law* 2007. januári számának a *Szimpozium a néhai Louis Favoreu tiszteletére: Franciaország kivételessége az alkotmányos felülvizsgálat tekintetében* címet viselő összeállításában. A szöveg fordítását a folyóirat és a szerző hozzájárulásával közöljük.

Kelsen eredeti ötletének. Az 1920-as osztrák alkotmány első változata a jogszabályok absztrakt vizsgálatára⁶ korlátozta az alkotmánybíróság hatáskörét, és nem adott lehetőséget közvetlen kapcsolatra a törvények bíróságok általi alkalmazása és az alkotmánybíróság jogköre között. Ezt követően azonban már egy évtizeden belül bevezettek egy eljárást Ausztriában a törvények alkotmánybíróság általi, konkrét esetben történő felülvizsgálatára.⁷ Azóta a törvények absztrakt és konkrét esetben történő felülvizsgálatának különböző kombinációi az Európában lassanként megjelenő alkotmánybíróságok közös jellemzői lettek, ami alól kivételt képez a francia *Conseil Constitutionnel*. De a bírósági hatáskörök elválasztásának elképzelésétől való legradikálisabb eltérés az alkotmányjogi panasz (*Verfassungsbeschwerde*, illetve *amparo*) eljárásának bevezetésével merült fel, amelyre először (bár korlátozott formában) Ausztriában, később (kiteljesedve) Németországban, Spanyolországban és több közép-kelet-európai új demokráciában került sor.⁸ Mindkét eljárás – a konkrét normakontrol és az alkotmányos panasz – a következőképpen alakította át a bírósági funkciók elkülönítésének felfogását: felkérlik az alkotmánybíróságokat, hogy a rendesbíróságok hatáskörébe tartozó egyedi esetek elbírálásában vegyenek részt oly módon, hogy előzetesen tisztázzák a törvények alkotmányosságára vonatkozó kérdéseket, vagy úgy, hogy felülvizsgálják a jogerős bírósági döntések alkotmányosságát.

Ezért tehát a valóságban még eljárási szempontból sem lehetett soha elválasztani a hatásköröket; majdnem minden országban, ahol külön alkotmánybíróság létrehozása mellett döntöttek, azok hatalma előbb-utóbb egyes olyan területekbe is beleért, amelyeket hagyományosan a legfelső bíróság felügyel. Mindazonáltal a probléma némileg rejtett maradt mindaddig, amíg – az európai hagyományoknak megfelelően – a nemzeti alkotmányt főképp politikai eszköznek tekintették, s nem az ország legfőbb törvényének. Így a bírói testületeknek csak korlátozott hatáskörük volt beleavatkozni alkotmányos, illetve politikai vitákba. Továbbá a XX. század elején csak kevés ország volt hajlandó az alkotmányába belefoglalni egy egyéni jogokat tartalmazó, terjedelmes katalógust. Egyes országok, mint például Ausztria és Franciaország, a kormányzati struktúrára összpontosítottak alkotmányos szabályaik kialakításakor; mások, így például a weimari Németország, korlátozták az alapjogi katalógus alkotmányos kikényszeríthetőségét. Ennek eredményeképp a rendesbíróságoknak alig adódott alkalmuk arra, hogy alkotmányos szabályokat alkalmazzanak polgári (közigazgatási) vagy büntetőjogi esetekben, míg az alkotmánybíróságnak – már ha egyáltalán volt ilyen

– még ritkábban volt lehetősége dönteni az egyén jogi státuszát érintő esetekben.

A bíró alkotta alkotmány

A hatáskörök tényleges elkülönítése halványulni kezdett a második világháború után. A háború utáni újjáépítés értelmi szerzői felismerték mind az alkotmány jogi tekintélyének, mind az alapjogok kikényszeríthetőségének fontosságát. Az új alkotmányok rendelkeztek egyrészt egy átfogó alapjogi katalógus létrehozásáról, másrészt egy olyan alkotmánybíróság felállításáról, amelynek megvan a szükséges hatásköre ennek alapjogi katalógusnak az érvényesítésére. Ez alapvetően átalakította azt a teret, amelyben az alkotmányos rendelkezéseket alkalmazták. Miután az egyéni jogokra vonatkozó rendelkezéseket kötelező jogi normákként fogták fel, és az ezekre történő hivatkozást lehetővé tevő eljárások is működésbe léptek, elkerülhetetlen lett, hogy az alkotmányok kiemelt szerepet töltsenek be az egyes esetek és jogviták elbírálásában. A nemzeti alkotmányok új szerepe három fontos következménnyel járt a bírói hatalom struktúrájának és működésének szempontjából.

Az első az alkotmány természetének és hatályának átalakulásával kapcsolatos. Az új alkotmánybíróságok elé kerülő ügyek növekvő száma azt követeli, hogy megfelelő és meggyőző válaszokat találjanak az alkotmányok szövegében. Az utóbbiak azonban ritkán kellően konkrétak; különösen az egyéni jogok területén szükségszerűen általános és értékorientált nyelvezettel fogalmazták meg az alkotmányos jogokat. Ezért az alkotmánybíráskodás sokkal nagyobb mértékű kreativitást igényel, mint az a törvények bírói alkalmazásában általában megfigyelhető. Ennek következményeképp nagyon gazdag alkotmányos esetjog társul már az alkotmány eredeti szövegéhez, és lassacskán az esetjog relevánsabb (hogy azt ne mondjuk: mértékadóbb) lesz, mint az alkotmány eredeti írott normái. Az alkotmányos esetjogra (és nem az alkotmánymódosítás hivatalos procedúrájára) hárul az a feladat, hogy a változó politikai és társadalmi körülményekhez igazítsa az alkotmányos normákat és hogy továbbfejlessze azokat messze az eredetileg megcélzott hatályon túl. Egy úgynevezett bírák által alkotott alkotmány elkezdti kiegészíteni (sőt egyes esetekben még helyettesíteni is) az írott alkotmányt. Mivel az alkotmányos esetjog főleg az alkotmánybíróság határozataiból tevődik össze, hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy az alkotmányt csak e bíróság joggyakorlatának mentén lehet alkalmazni. Ez az Egyesült Államok alkotmánytörténelméből már jól ismert folyamat szinte minden olyan európai országban megjelent, amelynek sikerült al-

kotmányát az ország valódi legfelső törvényévé alakítania. Nyilvánvalóan mindig volt vita arról, hogy mennyire legitim a bíróságok általi alkotmányozás. Mindazonáltal vita felett áll, hogy a legtöbb európai demokráciában végbement (és még mindig zajlik) egy ilyen folyamat.

Másodsorban az alkotmánybíráskodás folyamata általában arra összpontosít, hogy megvizsgáljon egy adott jogszabályi rendelkezést vagy bírósági döntést abból a szempontból, hogy az összhangban áll-e az alkotmánnyal. Ezek a rendelkezések vagy döntések különböző jogágakhoz tartoznak. Ennek folytán az esetek elsősorú többségében az alkotmánybíróság túl lép az alkotmányjog hagyományos területén és ellátogat (egyések szerint befurakszik) egyéb jogágakba.⁹ Különösen azt kell tisztáznia az alkotmánybíróságnak, hogy az alkotmány mit követel, illetve mit tilt egyes témakörök jogi szabályozása tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a bíróságnak meg kell határoznia alkotmányos „alapelemeket” egyes jogterületek tartalmára, megközelítésére vonatkozóan. Ez a folyamat, amely a „jog egyes területeinek alkotmányosodásaként” ismert,¹⁰ leginkább a büntetőeljárást, valamint a tulajdonjog, a családjog, az adózás és a társadalmi juttatások különböző témaköreit érinti. Mindezekben és számos egyéb területen az alkotmány – az alkotmánybíróság esetjogaiban meghatározott módon – felsőbbrendű normákat és szabályokat teremt, ami alatt azt értem, hogy kötelezők mind a „rendes” törvényekre, mind a „rendes” bírókra nézve is.

Ily módon az alkotmánybíróságok a jog minden területének vonatkozásában jogot formálnak maguknak az egyéb kormányzati monopóliumok egy részére, azaz a parlament törvényhozási hatalmára és a legfelső bíróság azon hatáskörére, hogy az előbbi által hozott törvényeket értelmezze és alkalmazza. Különösen az értelmezési funkció bír kimagasló fontossággal a bírói hatalmon belüli viszonyok tekintetében. Nem lehet döntést hozni egy adott törvényi rendelkezés alkotmányosságáról, mielőtt meghatároznák a rendelkezés jelentését, amit az alkotmánybíróságnak kell megtennie. Normál esetben az alkotmánybíróság követi a legfelső bíróság joggyakorlatában addig kialakított értelmezést. Előfordul azonban, hogy az alkotmánybíróság többféle értelmezéssel szembesül, és hajlik arra, hogy rámutasson, alkotmányos értelemben melyik helyes.

Harmadsorban és végezetül, miután alkotmányos normák, elvek és értékek relevánssá válnak konkrét

törvények alkalmazásában, már nemcsak az alkotmánybíróságnak – amely általában a legutolsó fokon lép csak közbe – kell alkalmaznia azokat, hanem minden egyéb bíróságnak és bírának is, illetve főleg nekik.¹¹ A jog egyes területeinek alkotmányosodása azt jelenti, hogy minden egyes jogterület normatív tartalmát már nemcsak egyes törvények, illetve törvénykönyvek határozzák meg, hanem a vonatkozó alkotmányos rendelkezések és a létező alkotmánybírósági esetjog is.

Egy másik elem, legalábbis Európában, az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Bíróság esetjogában továbbfejlesztett szupranacionális embe-

ri jogi dokumentumokból ered. Ez a külön elem radikálisan átalakítja egy rendesbíró funkcióját és felelősségét. A bírósági folyamat már nem korlátozódik a törvényi szabályoknak az ügy tényállására vonatkozó kétdimenziós alkalmazására. A modern jogállamban minden egyes bírónak először meg kell határoznia a vonatkozó jogi norma tartalmát, és ez a törvényi, alkotmányos és szupranacionális rendelkezések együttes alkalmazá-

sát igényli. Ugyan a törvényi rendelkezések szolgáltatják a legnyilvánvalóbb és leghasznosabb alapot a bírósági döntéshez, kötelező erejük gyorsan korlátok közé szorul, hiszen – gyakorlatilag minden esetben – felmerülhet a kérdés, hogy ezek a rendelkezések összeegyeztethetők-e a magasabb rendű joggal. A rendesbíró az, akinek – legalább első fokon – választ adnia erre a kérdésre, és ez a válasz gyakran azt követeli, hogy a bíró megtalálja mind a törvényi rendelkezés, mind az alkotmányos (vagy szupranacionális) norma helyes értelmezését. A gyakorlatban nemcsak az alkotmánybíróság, hanem a legfelső bíróság is értelmezi az alkotmányt, éppúgy, ahogy nemcsak a legfelső bíróság, hanem az alkotmánybíróság is értelmez általános törvényeket.

A fentiekben vázolt fejlemények azt mutatják, hogy egy modern jogállamban (*Rechtsstaat*) nem lehetséges valós elkülönítés az alkotmányos és a rendesbírói hatáskör között. Lehet, hogy az alkotmányos normák új szerepe kedvező az egyéni jogok és szabadságok védelmezése szempontjából, de egyúttal jelentős mértékben komplikálja a bírói hatalmon belüli viszonyrendszert. Több olyan terület is van, ahol mindkét joghatóságnak kell intézkednie párhuzamosan, és ritka az az alkotmány, amely világosan elhatárolja a feladataikat. Nem csoda tehát, hogy az alkotmánybíróság álláspontja időről időre jelentősen eltér a legfelső bíróság által preferált felfo-

MINDEN SIKERNEK ÁRA VAN. A BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT EGY ÚJONNAN ALAKULT ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGBAN KÖZPONTOSULT, S EZÉRT INKÁBB OLYAN FELFOGÁSOKRA VOLT TEKINTETTEL, AMELYEK A DEMOKRATIKUS ORSZÁGOKBAN RÉGEBBEN MEGHONOSODTAK.

gástól. Az ilyen helyzetek azt kívánják, hogy mindkét oldal alakítsa ki az együttélés valamilyen ésszerű módját, ami egyúttal persze számos konfliktust és vitát is generál. Más szóval az alkotmánybíróságok és a legfelső bíróságok ugyanazon az úton haladnak, de nem feltétlenül azonos szabályok szerint és azonos irányban.

A TAPASZTALAT: NÉHÁNY PÉLDA A BÍRÓSÁGOK EGYÜTTÉLÉSÉRE

Nem volt mindig könnyű kidolgozni a *modus vivendi* a bíróságok számára. A legtöbb országban az alkotmánybíróságok jóval azután tűntek csak fel, hogy a legfelső bíróságok már megalapozták autoritásukat. Meglehetősen természetes volt, hogy az alsóbb bíróságok hajlandók voltak elfogadni ezt az autoritást és követték a legfelső bíróság esetjogát. Így tehát ha konfliktus alakult ki köztük és a legfelső bíróság közt, akkor az alkotmánybíróság érveinek valóban meggyőzőnek kellett lenniük ahhoz, hogy elfogadják azokat az alsóbb bíróságok.

Majdnem minden európai ország tapasztalt már különböző típusú konfliktust felsőbbbíróságai között. Érdekes itt néhány példát felidézni és – csak ezt követően – levonni néhány ebből fakadó, általános természetű következtetést.

Németország

A német Szövetségi Alkotmánybíróság, a *Bundesverfassungsgericht* volt az első teljes egészében új alkotmányos intézmény, amelyet a második világháború utáni Európában létrehoztak. Teljesen újonnan érkezett, hiszen a bírósági felülvizsgálatnak semmilyen fejlett formája nem létezett addig a német alkotmánytörténelemben. Az Alkotmánybíróság öt szakosodott, már a náci korszak előtti német *Rechtsstaat* hagyományában meghonosodott bírói hatalommal találkozott, amelyek mindegyikének csúcán egy-egy szövetségi legfelső bíróság állt. Az Alkotmánybíróság helyzete tehát bonyolult volt. Egyúttal azonban a többi bíróság épp az újjászervezés folyamata alatt állt és – az Alkotmánybírósággal ellentétben – fel kellett dolgoznia a közelmúlt kudarcait. Továbbá a háború utáni reformok légköre újabb sikerekre adott lehetőséget az új Alkotmánybíróságnak, különösen mivel az új rendszer egyik alapvető premisszája az alkotmány elsőbbségének elismerése volt. Az Alkotmánybíróságot szánták ezen elsőbbség megőrzése legfontosabb eszközének, ennek megfelelően szélesebb körű hatáskörrel ruházták fel, mint osztrák vagy olasz megfelelőjét. Különös jelen-

tősséggel bírt, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény¹² bevezette azokat az eljárásokat, amelyek révén az egyének alkotmányjogi panaszt tehettek a szakosodott bíróságok jogerős ítélete ellen.

A német Alkotmánybíróság tíz év alatt végigjárta az új alkotmányos rendszer csúcsához vezető utat. Azzal kezdte, hogy megteremtette strukturális függetlenségét: először a végrehajtó hatalomtól,¹³ aztán a legfelső bíróságoktól.¹⁴ Ezzel egyidejűleg az Alkotmánybíróság elkezdte kialakítani az alkotmány (annak alapjogi rendelkezései) közvetlen alkalmazhatóságának koncepcióját, és ráerőltette ezeket az elképzeléseit a bírói hatalom egyéb részeire is. Bár még nélkülözötte az egyértelmű alkotmányos alapokat, az alkotmányjogi panasz (*Verfassungsbeschwerde*) rendkívül hatékony eszközként bizonyult. Két kulcsfontosságú döntésében, az 1957-es *Elfes*-¹⁵ és az 1958-as *Lüth*-határozatban¹⁶ a testület kiterjesztette az alkotmányjogi panaszok alkalmazhatóságát minden olyan helyzetre, amelyben az „egyéni szabadsághoz” fűződő általános joggal kapcsolatos konfliktusról van szó, és kifejtette azt az elképzelését is, hogy az alapvető jogok objektív rendet teremtenek, amely bizonyos általános értékek és elvek mentén szerveződik. Mi több, így és ebben az összefüggésben történhetett meg az, hogy az alkotmány ügynevezett kisugárzó hatást fejtett ki a magánjogi jogviszonyokra is.

Nem szükséges itt részletesen kifejteni ezeket a jól ismert fejleményeket. Elegendő megjegyezni, hogy mélyreható hatással voltak a bírói hatalmon belüli kapcsolatokra. Mint ahogy Robert Alexy nemrég összefoglalta, az Alkotmánybíróság közelítése az alapjogok, vagyis a *Grundrechtek* értelmezéséhez az egész rendszer fokozatos alkotmányosodásához vezetett. Az Alkotmánybíróság és a szakosodott bíróságok mind részt vettek ebben a folyamatban, és így funkcióik elkerülhetetlenül jelentős mértékben átfedték egymást.¹⁷

A német alaptörvény írott szövegében nem található meg e bíróságok funkcióinak és hatalmának világos elhatárolása egymástól. A jogtudomány több javaslatot is tett erre vonatkozóan, különösképpen a kifejezett alkotmányértés („specifikus alkotmányjogi” összefüggés) követelményét koncepcióját, valamint az egyes esetek bírósági megoldásainak jogalkotói természetére vonatkozó tesztet.¹⁸ Az Alkotmánybíróság hallgatólagos beleegyezéssel elfogadta ugyan ezeket a „*Formeleket*”, de egyikük sem lett egyértelműen átültetve a testület gyakorlatába. A felülvizsgálat korlátait inkább esetről esetre határozzák meg, és a jogtudomány kezdetleges optimalizmusát a rezignáció váltja fel.¹⁹ Miközben az Alkotmánybíróság minduntalan hangsúlyozza, hogy nem

viselkedhet *Superrevisionsgericht*ként (felülvizsgálati bíróság), a gyakorlatban a felülvizsgálata még arra is kiterjed, hogy nem volt-e önkényes a tények bírósági vizsgálata. Mindazonáltal csak a panaszok kis hányadának adnak helyt.²⁰ Ez azt bizonyítja, hogy az Alkotmánybíróság valójában csak ritkán semmisíti meg a rendesbíróságok döntéseit, azaz ritkán vállalja magára a semmitőszék szerepét.

Az alkotmányjogi panasz eljárásának megsemmisítési funkciója mindeddig kevésbé került kifejtésre: fontosabb a „meggyőzés” és az „irányadás” funkciója, melynek keretében az Alkotmánybíróság arról dönt, hogyan kell értelmezni és alkalmazni egy konkrét alapjogot,²¹ és a szakosodott bíróságok önként követik az Alkotmánybíróságot. Ily módon az alkotmány (annak alapjogokra vonatkozó rendelkezései) közvetlen alkalmazása minden bíróság és bíró döntésében megjelenik. Amellett, hogy fenntartja magának az utolsó szó jogát egy potenciálisan felmerülő vita esetére, az Alkotmánybíróság már nem formál igényt arra, hogy saját monopóliuma legyen az alkotmány alkalmazása, inkább e folyamat koordinátoraként lép fel.²²

Ugyanakkor azonban véget nem érőnek tűnő vita folyik arról, mik a határai a szakosodott bíróságok Alkotmánybíróság általi felülvizsgálatának. Már a számos alkotmánytudós dicséretét elnyerő Lüth- és Elfes-döntés is váltott ki kritikát. Ez a kritika öt év tized után sem múlt el és egyértelműen jelen van a mai vitákban,²³ és időnként a szakosodott bíróságok joggyakorlatában is megnyilvánul. Egyrészt igaz, hogy nagyon kivételes esetben tagadják meg nyíltan az Alkotmánybíróság követését,²⁴ másrészt (néhány más országtól eltérően) a német Alkotmánybíróság kellően fel van vértézve arra, hogy rákényszerítse jogi álláspontját más bíróságokra. Mindazonáltal előfordulnak olyan nézeteltérések, amelyekben több évtizeden keresztül sem született megegyezés,²⁵ valamint alkalmi összeütközések, amelyek időnként heves vitát váltanak ki.²⁶ Bár a *modus vivendi* a legfelső bíróságok között mindig nyugodtabb és kiszámíthatóbb, mint néhány más országban, és a német Alkotmánybíróság a legnagyobb hatáskörrel rendelkező joghatóságok közé tartozik Európában, a bírói hatalmon belüli kapcsolatok problematikájára ennek ellenére távolról sincs általánosan elfogadott megoldás.

Olaszország

Olaszországban a bíróságok közötti kapcsolatok indulattal telítettebbek. Az első jelentős vita majdnem rögtön annak a nyolcéves folyamatnak a befejeztekort tört ki, amelynek során megalakult az olasz Alkot-

mánybíróság, a *Corte Costituzionale*. A körülményes történet lényegét röviden összefoglalva²⁷ elegendő itt annyit megjegyezni, hogy a bírósági felülvizsgálat olasz rendszere nem ismeri el az alkotmányjogi (azaz egyéni) panasz eljárását, és elsősorban úgy működik, hogy az általános hatáskörű bíróságok „jogi kérdéseket” nyújtanak be az Alkotmánybírósághoz. Ilyen betérjesztések csak olyan törvényi rendelkezésekre vonatkozhatnak, amelyekre egy rendesbíróság az adott, előtte fekvő ügy elbírálását alapozná. Miután beadnak egy kérdést, az Alkotmánybíróság határoz az érintett jogszabályi rendelkezés alkotmányosságáról, és határozata az esetre vonatkozó jog részévé válik. Ez mindig is egyértelmű volt az „egyszerű” alkotmányellenességre vonatkozó döntéseknél, hiszen egy ilyen határozat egyetemes kötelező hatállyal érvényteleníti az adott jogszabályt. Az Alkotmánybíróság azonban már fennállásának korai évei óta elkerüli az alkotmányellenességet kimondó határozatokat. Ahelyett, hogy törvényeket érvénytelenítene, mindig igyekezett olyan, úgymond értelmező határozatokat alkotni, amelyekben a törvény alkotmányosságára vonatkozó döntés nem abszolút értelemben értendő, hanem az adott rendelkezés egy konkrét értelmezésének viszonylatában. Az értelmező döntések két típusa rajzolódik ki az Alkotmánybíróság gyakorlatából.²⁸ Azok, amelyeket „befogadásnak” (*sentenza interpretativa di accoglimento*) hívnak, azt állítják, hogy az adott rendelkezés egy bizonyos olvasatban alkotmányellenes. Mivel ez az adott törvénynek csak egy lehetséges értelmezését érinti, a törvény maga alakilag érintetlen marad. Csak a szóban forgó értelmezés számít alkotmányellenesnek, amely többé nem alkalmazható. Az „elutasítás” (*sentenza interpretativa di rigetto*) megállapítja, hogy a rendelkezés egy bizonyos olvasata – és csak és kizárólag ez az olvasata – alkotmányos. Ez azt jelenti, hogy a szöveg olvasatából logikusan következő potenciális jelentések közül az Alkotmánybíróság kijelöl egyet, amely alkotmánykonform, és egyúttal minden más értelmezést elutasít. A probléma abban rejlik, hogy ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság kiadhasson egy értelmező határozatot, először magának kell értelmeznie a vizsgálat tárgyát képező rendelkezést. Ha az Alkotmánybíróság által elfogadott értelmezés eltér az általános bíróságok joggyakorlatától, akkor az Alkotmánybíróság határozatának autoritása kétségessé válhat.

1958-ban az olasz Semmitőszék döntött a „somas nyomozásra” vonatkozó bizonyos kérdésekről, és úgy határozott, hogy a tisztességes eljárást biztosító egyes garanciákat nem kötelező teljes mértékben alkalmazni ilyen eljárások során. 1965 februárjában ugyanezt a kérdést az Alkotmánybírósághoz

nyújtották be, amely nem volt hajlandó a vita tárgyát képező rendelkezéseket alkotmányellenesnek minősíteni, és kifejtette, hogy a büntetőbíróságoknak milyen módon kell ezeket a rendelkezéseket értelmeznie. Ez az értelmezés azonban azt követelte, hogy a Semmítőszék revideálja 1958-ban kialakított joggyakorlatát. 1965 áprilisában a Semmítőszék ezt megtagadta, elutasítva az Alkotmánybíróság által elfogadott értelmezést. Két hónappal később az Alkotmánybíróság – az értelmező befogadás módszerét alkalmazva – úgy válaszolt, hogy a vitatott rendelkezést alkotmányellenesnek nyilvánította, amennyiben az a Semmítőszék által elfogadott értelmezést lehetővé teszi. Ez lezárta az alkotmányosság kérdését. Mindazonáltal az nem dőlt el, hogy mennyiben lehet visszamenőlegesen alkalmazni az Alkotmánybíróság döntését. 1965 végén a Semmítőszék úgy döntött, hogy az Alkotmánybíróság határozata csak a jövőre vonatkozóan alkalmazható. „A nagy felháborodást kiváltott, a két bíróság között komoly konfliktushoz vezető vitát az alkotmánybíróság 49/1970-es számú döntése zárta le, amely visszakozott és elismerte, hogy a törvénytelenésre vonatkozó döntések visszamenőleges alkalmazhatósága nem az alkotmányjog területéhez tartozó kérdés.”²⁹

Bár nem lett teljes egyértelműséggel feloldva, a rákövetkező évtizedekben az értelmező döntések problematikája sokat veszített relevanciájából. Mindkét bíróság igyekezett elkerülni a nyílt konfliktust. Egyrészt az Alkotmánybíróság növekvő tekintélye és súlya arra készítette a Semmítőszéket, hogy elfogadják az Alkotmánybíróság jogszabály-értelmezéseit. Másrészt az Alkotmánybíróság új alkotmányértelmezési technikákat fejlesztett ki, különösen az „élő jog” koncepcióját, amely abból indul ki, hogy az Alkotmánybíróság nem absztrakt szinten vizsgálja felül a vitatott törvényi rendelkezéseket, hanem inkább abban a formában, amelyben a felsőbbbíróságok esetjogában alkalmazták őket. A törvényi rendelkezések alkotmányosságát abban a viszonylatban is felméri, hogy milyen tartalmat tulajdonítottak nekik a létező jogi valóságon belül. Más szóval az Alkotmánybíróság elfogadja, hogy a Semmítőszék felelős a törvények értelmezéséért, de fenntartja magának az utolsó szó jogát arra vonatkozóan, hogy az utóbbi értelmezése az alkotmány által meghatározott kereten belül maradt-e. Ugyanakkor mind a bírói esetjog, mind a jogtudomány egyetért abban, hogy az alkotmányos-

ságra vonatkozó döntéseknek nincs egyetemes kötelező erejük, és csak akkor hatályosak, „ha az alkotmánybíróság álláspontja meggyőző”.³⁰ Ez azt jelenti, hogy legalábbis az élő jog értelmezésének tekintetében a Semmítőszéknél marad az utolsó szó joga.³¹

A két bíróság között egy közelmúltban lezajlott vita mutatja, hogy a köztük kialakult *modus vivendi* törekeny maradt és megőrzése jelentős mértékben függ mindkét oldal jóindulatától és önmérsékletétől. Ez esetben a bíróságok a büntetőeljárás-jogi törvény 303. cikkének értelmezése (konkrétan az előzetes fogva tartás maximális időtartamának kiszámítása) kapcsán ütköztek. 1998-ban az Alkotmánybíróság kijelentette, hogy a 303. cikknek összhangban kell lennie az alkotmány 3. és 13. cikkével, és egyúttal kijelölte a törvénykönyv helyes értelmezését.³²

A VALÓSÁGBAN MÉG ELJÁRÁSI SZEMPONTBÓL SEM LEHETETT SOHA ELVÁLASZTANI A HATÁSKÖRÖKET; MAJDNEM MINDEN ORSZÁGBAN, AHOL KÜLÖN ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG LÉTREHOZÁSA MELLETT DÖNTÖTTEK, AZOK HATALMA ELŐBB-UTÓBB EGYES OLYAN TERÜLETEKBE IS BELEÉRT, AMELYEKET HAGYOMÁNYOSAN A LEGFELSŐ BÍRÓSÁG FELÜGYEL.

A Semmítőszék kételkedett az értelmezés helytállóságában és közvetlenül vitatta³³ a 303. cikk alkotmányosságát az Alkotmánybíróság előtt. Az Alkotmánybíróság visszautasította a kérelmet, megismételve, hogy a 303. cikket az előzőleg meghatározott módon kell értelmezni, amely értelmezéssel alkotmányos marad.³⁴ A Semmítőszék megtagadta az Alkotmánybíróság értelmezésének követését és megjegyezte: „Az Alkotmánybíróság elutasító értelmezési döntéseinek nincs erga omnes hatása. Ezek a döntések ebben az értelemben eltérnek annak megállapításától, hogy egy felülvizsgálat tárgyát képező rendelkezés alkotmányellenesnek minősül-e. Ezért az előbbi csak negatív üzenetet hordoz [úgy határozva, hogy nem lett alkotmányellenesség megállapítva] és csakis az adott eset tekintetében meghatározó, amelynek kapcsán az alkotmányosság kérdése betervezésre került. Minden egyéb esetben a rendesbíráknak megmarad azon jogköre és felelőssége (melyet az alkotmány 101. cikk 2. bekezdése biztosít), hogy önállóan értelmezzék a jogi normák tartalmát.”³⁵

Ezek a döntések ebben az értelemben eltérnek annak megállapításától, hogy egy felülvizsgálat tárgyát képező rendelkezés alkotmányellenesnek minősül-e. Ezért az előbbi csak negatív üzenetet hordoz [úgy határozva, hogy nem lett alkotmányellenesség megállapítva] és csakis az adott eset tekintetében meghatározó, amelynek kapcsán az alkotmányosság kérdése betervezésre került. Minden egyéb esetben a rendesbíráknak megmarad azon jogköre és felelőssége (melyet az alkotmány 101. cikk 2. bekezdése biztosít), hogy önállóan értelmezzék a jogi normák tartalmát.”³⁵

Ötven évnyi egyidejű fennállás alatt sem alakult ki egyértelmű rendszer az olasz felsőbb bíróságok kapcsolatában, még akkor sem, ha – a valós életben – az adott hatáskörök körülhatárolása jól meglett alapozva. Ez a helyzet jellemző az olasz politikai és jogi kultúrára, ám két más, konkrétabb okra is visszavezethető lehet. Az egyik oldalon ott van az eseti (konkrét) felülvizsgálatok túlsúlya az Alkotmánybíróság előtti eljárásokban. Ennek következményeképp az Alkotmánybíróság referádája jelentős mértékben függ attól, hogy a rendesbírák haj-

landók-e alkotmányos kérdést beterjeszteni hozzá. A másik oldalon az Alkotmánybíróság határozatai időben megelőzik annak az esetnek a bírósági lezárását, amelynek alapján a kérdést az Alkotmánybírósághoz beterjesztették. Ezért tehát, hacsak nem semmisíti meg alkotmányellenessége okán a törvényt az Alkotmánybíróság, annak végső alkalmazása a rendes bíróságokhoz tartozik – azaz a Semmitőszékhez.

Egy másik tényező az alkotmányjogi panasz eljárásának hiánya. Ez azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróságnak nincs közvetlen hatásköre a más bíróságok által hozott jogerős döntések felülvizsgálatára, és ez az oka annak, hogy az Alkotmánybíróság számára időnként nehéz meggyőzni más felsőbbbíróságokat, hogy kövessék jogi álláspontjait.

Lengyelország

A lengyel alkotmánybíróság (*Trybunał Konstytucyjny*) 1986 óta létezik, és az egyik leginkább meghonosodott alkotmányos testület az európai „új demokráciák” országaiban.³⁶ A lengyel bírósági felülvizsgálat három alapvető eljárásra épül: az absztrakt normakontrollra, a „jogi kérdésekre”, amelyeket egyes konkrét esetekben az ítélező rendes- vagy közigazgatási bírák terjesztenek be, és az alkotmányjogi panaszokra, amelyeket akkor nyújtanak be az Alkotmánybírósághoz, ha a fellebbviteli eljárások által kínált lehetőségeket kimerítették. Hagyományosan az absztrakt felülvizsgálati eljárás játszotta a legfontosabb szerepet az Alkotmánybíróság működésében. Az alkotmányjogi panasz eljárás azonban egyre népszerűbb lett, bár csak nemrég és korlátozott formában vezette be 1997-es alkotmány.

Az egyéb felsőbbbíróság Lengyelországban a Legfelső Bíróság és a Legfelső Közigazgatási Bíróság, amelyek függetlenül működnek a saját hatáskörükön belül. Általánosságban az alkotmány határozza meg a felsőbbbíróságok jogköreit. Mindazonáltal legalább két komoly probléma továbbra is vitatott a bírói gyakorlatban.

Az első épp a bírói felülvizsgálatra vonatkozó hatáskört érinti. Az alkotmány egyértelműen rendelkezik arról, hogy az Alkotmánybíróság fel van ruházva a rendes törvények és egyéb jogszabályok felülvizsgálatára, valamint megsemmisítésére, ha alkotmányellenesek vagy nincsenek összhangban azokkal a nemzetközi jogi dokumentumokkal, amelyeknek Lengyelország is részese. Az Alkotmánybíróság erre vonatkozó döntései *erga omnes* hatályúak, véglegesek és általános kötelező erővel bírnak, azaz köte-

lezők minden más bíróságra nézve, beleértve a Legfelső Bíróságot is.

Ugyan az Alkotmánybíróság fenti jogköreihez soha nem fért kétség, az 1990-es évek közepén kirobant egy vita a többi bíróság szerepét illetően, ami az egyes törvények alkotmányosságának vizsgálatát illeti. Egyes esetekben minden bíróságnak joga és egyúttal kötelessége megvizsgálni, hogy azok a törvényi rendelkezések, amelyekre ítélete alapulni fog, összhangban vannak-e az alkotmánnyal. Milyen helyt egy bíró, akár valamelyik fél indítványát követően, akár saját kezdeményezésére kételyét fejezi ki az adott rendelkezés alkotmányosságát illetően, „jogi kérdést” terjeszthet be az Alkotmánybírósághoz. Miután az Alkotmánybíróság meghozta döntését, a kérdést beterjesztő bírának kötelező azt alkalmaznia a tárgyalás alatt álló esetben. A kérdés az, hogy egy rendesbíró jogköre túlmutathat-e az Alkotmánybírósághoz történő beterjesztésen és magában foglalhatja-e annak lehetőségét is, hogy önállóan döntsön az alkotmányosság kérdésében. Ez nem kétséges abban az esetben, ha a bíró egy vitatott rendelkezést alkotmányosnak minősít. Am egyes bírák és jogtudósok úgy vélik, hogy a rendesbíróknak felhatalmazásuk van az „eseti felülvizsgálatra” is – azaz megtagadhatják azoknak a törvényi rendelkezéseknek az alkalmazását, amelyek véleményük szerint alkotmányellenesek. E logika szerint a bírának csak akkor kell a kérdést az Alkotmánybíróság elé terjesztenie, ha az értelmezést illetően kétségei merülnek fel. Ha azonban a bírának nincsenek kétségei a törvény alkotmányellenességét illetően, akkor van arra kiterjedő hatásköre, hogy egyszerűen döntést hozzon az esetben. A törvény alkalmazásának ily módon történő „eseti” megtagadása nem üt-

AZ ESETEK ELSŐPRÓ TÖBB-
SÉGÉBEN AZ ALKOTMÁNY-
BÍRÓSÁG TÜLLÉP AZ AL-
KOTMÁNYJOG HAGYOMÁ-
NYOS TERÜLETÉN ÉS ELLÁ-
TOGAT (EGYESEK SZERINT
BEFURAKSZIK) EGYÉB JOG-
ÁGAKBA.

közik az Alkotmánybíróság előjogaival, mivel nincs hatása a törvény általános érvényességére és ezért tiszteletben tartja az Alkotmánybíróság kizárólagos jogát arra, hogy törvényeket semmisítsen meg. Bár ritkán került sor olyan ítéletre (ezek elsősorban a Legfelső Bíróság Munkajogi Kamarájától

származtak), amelyben rendesbírák valóban megtagadták az általuk alkotmányellenesnek vélt törvények alkalmazását, a felsőbbbíróságok közül csak az Alkotmánybíróság képviselte egységesen azt a véleményt, hogy az ilyen intézkedésnek nincs alkotmányos alapja. A Legfelső Bíróság és a Legfelső Közigazgatási Bíróság mindeddig elkerülte, hogy határozott álláspontra helyezkedjen a kérdésben. Ezek esetjoga csak azt mondja ki biztosan, hogy amennyiben egy törvény alkotmányosságát megállapította

egy alkotmánybíróági ítélet, azt a határozatot minden egyéb bíróságnak és bírának követnie kell.³⁷

Ez a vita illusztrálja azt az aktivista felfogást, amellyel a lengyel felsőbb bíróságok (illetve legalább néhány bírójuk) megközelítik az alkotmányos ítékezésben betöltött szerepüket. Ez a hozzáállás nem jellemző a régió országaira. A lengyel „anomália” több tényező összjátékának köszönhető: ilyenek a lengyel Alkotmánybíróság hatalmának eredeti korlátai, a Legfelső Bíróság munkatársainak tudományos irányultsága és annak hagyománya, hogy a Legfelső Bíróság és a Legfelső Közigazgatási Bíróság önállóan alkalmazza a nemzetközi szerződéseket.³⁸ Mindeddig ez nem eredményezett nyílt konfliktust az Alkotmánybírósággal, és egyrészt nagyon ritkák azon esetek, amelyekben bíróságok önállóan úgy döntenek, hogy megtagadják az „alkotmányellenes” törvények alkalmazását, másrészt pedig olyan kérdésekre korlátozódnak, amelyekről az Alkotmánybíróság még nem hozott döntést.

A konfrontációk egyik érzékenyebb területe a törvények értelmezésére és alkalmazására vonatkozó hatáskört érinti. Elvileg a Legfelső Bíróság és a Legfelső Közigazgatási Bíróság feladata a rendes törvények alkalmazása és értelmezése. Lengyelországban azonban, mint számos más országban, az alkotmányos ítékezés folyamata szükségszerűen magában foglalja a törvényi rendelkezések Alkotmánybíróság általi felülvizsgálatát. Már a kilencvenes évek közepén hozzáfogott az Alkotmánybíróság az „értelmező döntések” módszerének kialakításhoz, amelyek megerősítik, hogy egy vitatott rendelkezés csak akkor alkotmányos, ha azt az ítélet rendelkező részében előírt módon értelmezik.³⁹ Csaknem azonnal felmerült a kérdés, hogy a többi bíróságnak és bírának kötelező-e követnie az Alkotmánybíróság által meghatározott értelmezést. Két alkalommal, 1996-ban és 1997-ben a Legfelső Bíróság nyíltan megtagadta az Alkotmánybíróság értelmező állásfoglalásainak elfogadását, megállapítva, hogy a lengyel alkotmány értelmében a bírákat „csak a törvény” köti. A Legfelső Bíróság álláspontja szerint a többi bíróságnak csak akkor kell alkalmaznia az Alkotmánybíróság értelmező állásfoglalásait, ha maguk is egyetértenek az utóbbi értelmezésével.⁴⁰

Ugyanez a vita az Alkotmánybíróság értelmező döntései kapcsán folytatódott az 1997-es alkotmány elfogadása után. Nem volt – eddig – példa arra, hogy a Legfelső Bíróság nyíltan megtagadta volna az Al-

kotmánybíróság által megállapított értelmezés elfogadását. De a Legfelső Bíróság bírái az értelmező döntések tekintélyéről szólva számos indokolásban megállapították, hogy – az 1997-es alkotmány alapján történő hatáskör-elhatárolás okán – nem kötelesek követni az Alkotmánybíróság értelmezését. Másrésztől azonban az Alkotmánybíróság ugyanígy számos alkalommal hangsúlyozta, hogy az alkotmány lehetővé teszi az „értelmező döntéseket”, és hogy az összes bíróság és bíró köteles alkalmazni minden olyan értelmezést, amely adott esetben az Alkotmánybíróság ítéleteinek rendelkező részei-

ben található. Egyúttal azonban az Alkotmánybíróság elfogadta az élő jogi megközelítést is: ha egyszer a Legfelső Bíróság (vagy a Legfelső Közigazgatási Bíróság) esetjogában világosan meghatározta egy törvényi rendelkezés értelmezését, akkor az Alkotmánybíróság tartózkodik saját értelmezésének megfogalmazásától, és csak a létező értelmezés alkotmányosságát vizsgálja. Mindazonáltal jelentős tere marad a bíróságok közötti

potenciális konfliktusoknak.⁴¹

Két fő akadály van a két lengyel bíróság közötti következetes *modus vivendi* kialakításának. Egyrészt a különböző bíróságok hatáskörének alkotmányos körülhatárolása nem világos. Az 1997-es alkotmány szerzői nem adtak egyértelmű megoldást: nem voltak hajlandók az Alkotmánybíróságnak felsőbbrendű pozíciót biztosítani a bírói hatalmon belül. Ennek eredményeképp a felsőbb bíróságok mindegyike ugyanazt a hatáskört tudja magának követelni. Másrészt az Alkotmánybíróság nem rendelkezik olyan eszközzel, amellyel kötelezhetné a többi felsőbb bíróságot saját jogi álláspontjainak elfogadására. Igaz ugyan, hogy olasz megfelelőjével ellentétben a lengyel Alkotmánybíróság fel van hatalmazva arra, hogy alkotmányjogi panaszokról döntsön. Mivel ilyen panaszokat csak akkor lehet benyújtani, ha már minden jogorvoslati lehetőséget kimerítettek, az Alkotmánybíróság rendszerint a Legfelső Bíróság vagy a Legfelső Közigazgatási Bíróság által már meghozott döntéssel szembesül. De az alkotmányjogi panasz lengyel formája korlátozott marad: nem engedi, hogy közvetlenül megtámadják egy-egy ítélet vagy döntés alkotmányosságát. Alkotmányjogi panaszt csakis az egyedi ítélet alapjául szolgáló törvényi rendelkezés ellen lehet benyújtani. Így tehát az Alkotmánybíróság a törvényt magát vizsgálja felül, és nem alkalmazásának módját egy adott eset kontextusában. Továbbá még akkor is, ha az Alkot-

mánybíróság úgy határoz, hogy egy vitatott törvény valóban alkotmányellenes, az nem érvényteleníti automatikusan azokat az ítéleteket és döntéseket, amelyekben ezt a rendelkezést alkalmazták. Az alkotmányjogi panaszban felülkerekedő félnek kérelmeznie kell a rendesbíróságnál ügyének újratárgyalását, és elképzelhető, hogy az adott bíróság nem mindig hajlandó az Alkotmánybíróság ítéletének minden aspektusát figyelembe venni.⁴²

Lengyelországot egyedülálló példának lehet tekintetni a rendesbírák „alkotmányos aktivizmusának” vonatkozásában, de ami a felsőbbbíróságok közötti konfliktus fennállását illeti, az nem különbözik a régió néhány más országától. Csehországban például „az Alkotmánybíróság precedensei kötelező erejének kérdése egy komoly rendszerszintű válsággá nőtte ki magát [...] A cseh Legfelső Bíróság nyíltan fellázadt az Alkotmánybíróság döntései ellen, azt állítva, hogy az utóbbi döntései nem kötelezők a Legfelső Bíróságra nézve, mivel a kontinentális jogrendszer nem precedensrendszerre alapul. A hazai jogtudomány egy része támogatta és dicsérte a rendesbírói testületet, mivel gyanakvással figyelte az Alkotmánybíróságot és annak új filozófiáját [...] Az Alkotmánybíróság több alkalommal megsemmisített rendesbírák által hozott döntéseket, amelyekben a rendesbíróságok szembeszegültek az alkotmányos joggyakorlattal. Ugyan 2000 óta csillapodtak a feszültségek, de a kérdés távolról sincs lezárva.”⁴³

Hasonló természetű feszültségek jelentek meg a régió többi országában is, különösen Magyarországon,⁴⁴ de Oroszországban is.⁴⁵ Nem mintha az ilyen feszültségek idegenek lennének a nyugat-európai rendszerektől, annak ellenére, hogy jogi hagyományaik és történelmük gyökeresen eltérő. A „bírák háborúja” kifejezés nemrég a belgiumi fejlemények kapcsán merült fel,⁴⁶ míg az osztrák Legfelső Bíróság az alkotmányjogi panasz eljárásának kiterjesztésére vonatkozó javaslatok kapcsán adott hangot világos szembenállásának,⁴⁷ Spanyolországban pedig egy endemikus konfliktus tört fel hirtelen 2004-ben.⁴⁸

Az ebben a fejtegetésben felvetett kérdések kontextusában Franciaországban van a leggyengébb helyzetben az Alkotmánybíróság. Mivel a *Conseil Constitutionnel* csak „preventív felülvizsgálat” eljárás keretében dönt a törvények alkotmányosságáról, nincs közvetlen kapcsolat a *Conseil* joghatósága és a törvények bírósági alkalmazása között. Ez a felállás azt az eredeti elhatározást tükrözi, hogy a *Conseil* el legyen választva a bírói hatalomtól. Am 1971 óta a *Conseil* nagyon kiterjedt joggyakorlatot alakított ki az alapjogok vonatkozásában, és gyakran fordul az

„összhangban álló értelmezés” (*interpretation conforme*) különböző eszközeihez. A *Conseil* jogi álláspontjainak megvalósíthatósága azonban mindig is a többi jogalkalmazó szerv önkéntes együttműködésétől függ. A *Conseil*nek nem áll rendelkezésére olyan eljárási mechanizmus, amellyel rá tudná kényszeríteni értelmezését a *Cour de Cassation*-ra vagy a *Conseil d'État*-ra. Azt a tényt, hogy a *Conseil Constitutionnel*nek végül sikerült a többi bíróság elismerését elnyernie,⁴⁹ a *Conseil* esetjoga intellektuális minőségének, illetve azoknak a személyeknek kell betudni, mint például Louis Favoreu, akik a konceptuális keretet szolgáltatták ehhez az esetjoghoz.⁵⁰

ÖSSZEZÉS: ENDEMIKUS FESZÜLTÉG VAGY ELKERÜLHETETLEN KONFLIKTUS?

Összegzésként több általános megállapítást lehet javasolni.

Rendszerszintű feszültség

Először is egy bizonyos mértékű konfliktus, illetve – hogy finomabban fogalmazzunk – bizonyos feszültségek a bíróságok között minden központosított bírósági felülvizsgálati rendszer szükséges elemét képezik. Amint egy önálló alkotmánybíróság létezik együtt egy vagy több legfelső bírósággal, az elkerülhetetlenül problémákat szül a kölcsönös kapcsolatokban. Ezért – és ez az első összegző észrevételem – a felsőbbbíróságok közötti feszültség természeténél fogva rendszerimmanens.⁵¹ Más szóval: tévedés lenne e feszültségeket olyan aberrációnak tekinteni, amelynek nem is szabadna léteznie egy demokrácia bírósági rendszerében. Az állandó vagy endemikus feszültség állapota ugyanolyan természetesnek tűnik a fejlett demokráciák, mint a nemrég demokratizálódott posztkommunista országok esetében. Néha a „bírók háborúja” lesz belőle, illetve inkább az a degenerálódik, és csak ekkor közelíti meg a bíróságok közötti viszony a konfliktus természetellenes szintjét. Naivitás lenne azonban azt sugallni, hogy az együttélés bármely formája teljesen feszültség- és konfliktusmentes lehetne. Annak ellenére, hogy a kelsen-i modell hatékonynak és vonzóknak bizonyult Európában, van néhány beépített hiányossága.

Nemrég állapították meg, hogy létezik „egy általános trend, mely szerint bármikor, amikor a tekintélyuralmat maguk mögött hagyó országokban alkotmánybíróságokat hoztak létre, kialakult egy konfliktusséma e bíróságok és a legfelső bíróságok

(valamint az egyéb rendesbíróóságok) között”.⁵² Ez feltehetően igaz, de nem szabad elfelejteni, hogy jelen esetben az összehasonlító nézőpont hasznossága korlátozott, abból kifolyólag, hogy szinte mind-egyik európai alkotmánybíróóság a tekintélyuralmat maga mögött hagyó országban jött létre. A francia és a belga alkotmányos joghatóságok a kivételes példák, amelyek nem a demokratizálódás eszköztárának részeként alakultak. Ám ez a két testület aligha minősül tipikusnak: a *Conseil Constitutionnel* a francia ötödik köztársaság meglehetősen sajátos keretében jött létre és elsősorban előzetes normakontrollt végez; a *Cour d'Arbitrage* pedig a hasonlóképpen sajátos belga regionalizációs folyamatnak köszönhetően alakult ki.

Ám bármennyire is eltér az alkotmánybíróóságok egyéb bíróságokhoz fűződő kapcsolatának alapvető struktúrája attól, ami látszólag az alkotmányos felülvizsgálat klasszikus rendszereiben megtalálható, mégis vannak konfliktusok a bíróságok között e két utóbbi országban is. Ebből az következik, hogy ezek az összeütközések inkább az általános strukturális problémákban gyökereznek, és nem csupán a tekintélyuralmi múltból való átmenetből fakadnak. Ugyan egyértelmű összefüggést figyeltek meg a demokratikus átmenet és a különálló alkotmánybíróóság létrehozása között,⁵³ ez nem jelenti azt, hogy olyan országokban, amelyeket nem terhel a múltjuk, a bíróságok közötti kapcsolatok szükségszerűen konfliktusmentesen alakulnak.

A bírák preferenciái és az alkotmányok átható ereje

A bíróságok közti feszültségek és konfliktusok gyakran a bírák azon természetes hajlamára vezethetők vissza, hogy kompetenciájuk kibővítésére töreksenek. Az elmúlt évtizedekben sok bíróság, alkotmány- és legfelső egyaránt, számos kísérletet tett arra, hogy egészen annak határáig éljen hatalmával. Sőt, néha azon túl is. Ugyan legitimnek tűnik feltenni a kérdést, hogy „kellően körültekintő-e olyan hatalmat használni, amely politikai katasztrófához vezet”,⁵⁴ a hatalom és a hatáskörök halmozása az emberi természet és a közintézmények velejárója. Olyan tényezők, mint a szakmai önbecsülés,⁵⁵ az intézmény méltósága vagy éppenséggel a vetélytársak iránt érzett ellenszenv⁵⁶ szintén hozzájárulhatnak a bíróságok bizonyos mértékű terjeszkedési igényéhez. Röviden összefoglalva: a legfelső bírósági szintű fejleményeknek van szubjektív elemük is.

A feszültség legalapvetőbb oka azonban mégis objektív, és a modern alkotmányok szerepének fejlődési folyamatából eredeztethető. Az e tanulmány

kezdő szakaszában kiemelt két fejlemény különösen fontos tényező e tekintetben. Az első az alkotmányok bekerülése a bírósági gyakorlatba, amellyel azokból minden bíróságon közvetlenül alkalmazható jogi eszköz lesz, és így hasznos instrumentummá válik a bírósági vitákban. A másik tényező az egyes jogi területek alkotmányosodása, amin azt értjük, hogy általános törvényeket alkotmányos elvek és rendelkezések alapján alkalmaznak és értelmeznek. Ennek hatásaként az alkotmány a jog hagyományos területein belül felmerülő jogviták kapcsán is releváns lesz. Lényegében lehetetlenség bármilyen világos határvonalat húzni az alkotmányjog és a jogrendszer egyéb részei között; az előző áthatja az utóbbi teljes struktúráját. A végeredmény az, hogy az alkotmánybíróóságok és a rendesbíróóságok funkciói kényszerűen átfedik egymást, ami elkerülhetetlenül feszültségekhez és konfliktusokhoz vezet.

Az alkotmánybíróóságokat néha újszerű képződményként ábrázoljuk, amelyek a legfelső bíróságok által már elfoglalt terepre érkeznek és azután belezavarnak a bírói hatalom jól bejáratott gyakorlatába. Ez annyiban igaz lehet, hogy a legfelső bíróságoknak távolabbra visszanyúló történelmük és nagyobb tapasztalatuk van, mint az alkotmánybíróóságoknak. Éppúgy az is igaz, hogy a jog hagyományos területei régebbiről erednek és fejlettebb joggyakorlattal bírnak, mint az alkotmányjog. De az alkotmány modern felfogása – legalábbis Európában – csak hat évtizede jelent meg Nyugaton és mindössze két évtizede Keleten. Ez éppen egyezik a régió alkotmánybíróóságai többségének korával. Tehát ezt az új alkotmányos paradigmát mind az alkotmánybíróóságoknak, mind a legfelső bíróságoknak egyszerre kellett megismerniük, és mindkettőjüknek ki kellett alakítaniuk a helyüket az evolválódó alkotmányos kontextusban.

Amíg az alkotmányjog területén vagyunk, nincs okunk magasabb rangúnak tekinteni a legfelső bíróságot az alkotmánybíróáságnál. Ez különösen igaz a tekintélyuralmat maguk mögött hagyó rendszereknél, ahol a korábbi legfelső bíróságokat „revitalizálni” kellett. Most ugyanezek az országok teszik ki az „alkotmánybíróósággal rendelkező” országok leg-többjét Európában.

A „pozitív jogalkotás” iránti preferencia

A bírósági konfliktusok leggyakoribb területeként néha azt a hatáskört szokták azonosítani, amelynek alapján lehetővé válik bizonyos törvények alkotmányellenessé minősítése.⁵⁷ Bár senki sem vitatja, hogy az alkotmánybíróóságok kizárólagos hatáskörébe tartozik az alkotmányellenes törvények

megsemmisítése – *erga omnes* hatállyal –, más bíróságok is igényt tarthatnak arra az önálló hatáskörre, hogy megvizsgálják a törvények alkotmányosságát és megtagadják az alkotmányellenes törvényi rendelkezések alkalmazását. Ezért a valós konfliktus azon belül alakul ki, amit „negatív” jogalkotásnak nevezhetünk.

Ez igaz lehet egyes országok tekintetében, amelyek közül a lengyel példa az egyik legszembetűnőbb. De számos más országban (például Németországban és Spanyolországban) a rendesbíróságok kevesebb érdeklődést tanúsítanak az iránt, hogy végleges döntést hozzanak az alkotmányellenességről. A bírói hatalom minden résztvevője egyetért abban, hogy ez az alkotmánybíró-ságnak legyen fenntartva. Maguk az alkotmánybíró-ságok azonban az alkotmányos kérdések eldöntése fő eszközének nem a törvények megsemmisítését tekintik. Az előbbi helyett viszonylag gyakran egy adott törvény értelmezését kívánják meghatározni oly módon, hogy az megfeleljen az alkotmányos elvárásoknak. Úgy tűnik, hogy sok, ha nem a legtöbb jelenlegi alkotmánybíró-ság jobban összpontosít a törvények alkotmányos értelmezésére, mint az alkotmányellenesség megállapítására. Ily módon a törvény túléli a vizsgálatot, jóllehet a jelentése és a hatálya jelentősen változhat a folyamat eredményeképp. Az alkotmánybíró-ságok gyakorlatilag inkább pozitív, mint negatív jogalkotóként működnek.

Jelen sorokban nem kell megvitatni a bírósági felülvizsgálat e válfajának legitimitását. Elegendő megjegyezni, hogy a legtöbb jelenkori rendszerben ez az alkotmánybíró-ságok joggyakorlati tevékenységének valósága. Megváltoztatja a hatalmi egyensúlyt az alkotmánybíró-ság és a parlament között, és jelentős hatással van a bírói hatalmon belüli viszonyokra is. A törvények értelmezése mindig is a rendesbíróságok hatáskörébe tartozott. Bár a kreatívizmusként, illetve pozitívizmusként emlegetett jelenség előfordulása országonként és történelmi periódusonként változott, mindig is felismerték (legalábbis a realisták), hogy a bírói értelmezésnek része egy bizonyos fokú jogalkotás. Miután bizonyos jogterületek alkotmányosodásának folyamata elkezdődött, a bíróságok elkezdtek alkotmányos rendelkezéseket használni a törvények értelmezése folyamatában. Ez azt jelenti, hogy a legfelső bíróság és az alkotmánybíró-ság egyidejűleg igyekszik a törvényes jogszabályokat az ország alkotmányához igazítani. Azonban a következtetések, amelyeket ezek a bíróságok javasolnak, nem mindig egyeznek. Ebből fakadóan – ez a következő

összegző megjegyzésem – a bíróságok közti konfliktusok döntő része az értelmezés, azaz a pozitív jogalkotás területére esik.

Az alkotmánybíró-ságok gyengébb helyzete

E konfliktusok kimenetele főleg azon múlik, hogy milyen általános környezetben működik a bírói hatalom az adott országban. A politikai kultúra bevett szabályai, az ország jogi hagyományának befolyása, az ország alkotmányának, valamint a parlamentnek a tekintélye behatárolja, hogy mely területek maradnak fenn a bírói hatalom számára, és meghatározzák azt is, hogy mi a konfliktus kezelésének és eldöntésének útja és módja. Aligha szükséges újfent megemlíteni, hogy e tekintetben jelentős különbségek mutatkoznak az alkotmánybíró-sággal rendelkező országok között.

Emellett az alkotmányos ke-retek is nagymértékben különböznek országról országra. Ebből a nézőpontból a bíróságok közti hatalmi egyensúly főleg az alkotmánybíró-ságra ruházott illetékességek kiterjedésén múlik. Minden alkotmánybíró-ság fel van hatalmazva a bírósági felülvizsgálatra, valamint az alkotmányellenes törvények és törvényi rendelkezések megsemmisítésére. Ez gyakorlatilag az utolsó szót biztosítja számukra a parlamenttel szemben fennálló konfliktusaikban, mégsem elegendő ahhoz, hogy rákényszerítse a többi bíróságot, hogy kövesse a törvények alkotmánybíró-ság által meghatározott „alkotmányos” értelmezését. Az alkotmánybíró-ságok egyéb hatáskörei, illetve a náluk folytatott eljárások spektruma jelentős mértékben különbözik. Lehet oly módon érvelni, hogy azokban az országokban (Németország, Spanyolország, Ausztria, Csehország és Szlovákia), amelyek az alkotmányjogi panasz (*Verfassungsbeschwerde*) valódi koncepcióját⁵⁸ fogadták el, az alkotmánybíró-ság kellően fel van vértezve arra, hogy ráerőltesse jogi állásfoglalásait a bírói hatalom egyéb szegmenseire.

Csak így tud az alkotmánybíró-ság bármely bírósági döntést megváltoztatni, amennyiben úgy találja, hogy a bíróság alkotmányellenes módon alkalmazott egy törvényt. Másfajta eljárások nem kínálnak ilyen lehetőséget. A *Verfassungsbeschwerde* korlátozott válfajai (Lengyelország, Magyarország és Oroszország) arra összpontosítanak, hogy felülvizsgálják a törvényi rendelkezéseket, és nem adnak lehetőséget egyes ítéletek közvetlen érvénytelenítésére. Az alkotmányos kérdések eseti előterjesztése Olaszországban a betérjesztő bíróság kezdeménye-

zésétől függ, és ugyanazon bíróság kezébe utalja annak végleges eldöntését, hogy hogyan alkalmazza az alkotmánybíróság döntését. A törvények absztrakt felülvizsgálatára alapuló rendszerek (Franciaország) elkülönítik a bírósági felülvizsgálatot az egyes esetek elbírálásától.

Az alkotmánybíróságnak természetesen mindig megvan a hatásköre egy törvény érvénytelenítésére.⁵⁹ Az érvénytelenítés egyik alapja lehet, hogy a rendesbíróságok gyakorlata az alkotmánybíróság által meghatározott alkotmányos értelmezéssel inkompatibilis módon interpretálta az adott törvényt. De egy ilyen drasztikus opcióval csak kivételes alkalommal lehet élni, és aligha összeegyeztethető a bíróság arra vonatkozó preferenciájával, hogy a pozitív törvényalkotás arénájában maradjon.

Az alkotmánybíróságokat negatív törvényalkotóként koncipiálták, és mindaddig, amíg hajlandók egyszerűen eltörölni alkotmányellenes törvényeket, rákényszeríthetik jogi álláspontjukat a kormányzat mindegyik ágazatára, éppúgy, mint a bírói hatalom többi résztvevőjére. Mindazonáltal a legtöbb alkotmánybíróság jelenlegi tevékenysége ehelyett a pozitív alkotmányi, illetve törvényi értelmezésre összpontosít. Az alkotmánybíróságok pozitív hatáskörei azonban továbbra is kevésbé kiterjedtek. Mindössze néhány országban adtak az alkotmánybíróságoknak megfelelő jogi eszközöket arra, hogy az általános bíróságok esetjogát irányítsák. Viszont kivételes esetektől eltekintve még ezekben az országokban is képtelenek az alkotmánybíróságok logisztikailag beavatkozni. Ezért a törvények értelmezése (amely manapság mindig figyelembe veszi az alkotmányos jog és a szupranacionális jog rendelkezéseit) elsősorban a legfelső bíróságok kompetenciája. Az utolsó összegző megjegyzésem, hogy az alkotmánybíróságok tűnnek a gyengébb szereplőnek ebben a folyamatban, és konfliktus esetén nem mindig övék az utolsó szó. Ezért az alkotmánybíróság számára a párbeszéd és a meggyőzés hatékonyabb eszköznek tűnik, mint a nyílt konfliktus és a konfrontáció más joghatóságokkal.⁶⁰

Fordította: Győri Gábor

JEGYZETEK

1. Louis FAVOREU: *Constitutional Review in Europe in Constitutionalism and Rights*, eds. Louis HENKIN – Albert J. Rosenthal, Columbia University Press, 1989, 46. Ebben az összefüggésben Favoreu óva int az általánosítástól, és Hans Kelsen híres kijelentésére hivatkozik: „Lehetetlen [...] egy egységes megoldást javasolni minden lehetséges alkotmányra: az alkotmányos

felülvizsgálatot minden egyes alkotmány sajátos jellegzetességei szerint kell megszervezni.” *Uo.*, 51.

2. Lásd például *La Justice Constitutionnelle en Europe Centrale*, ed. Marc VERDUSSEN, Emile Bruylant, 1997; Herman SCHWARTZ: *The Struggle For Constitutional Justice in Post-Communist Europe*, Chicago University Press, 2002; *Constitutional Justice, East and West. Democratic Legitimacy and Constitutional Courts In Post-Communist Europe in a Comparative Perspective*, ed. Wojciech SADURSKI, Kluwer, 2002.
3. Franciaország az egyetlen európai ország, amelyben az alkotmányos ítékezés majdnem kizárólagosan az előzetes normakontroll formáját ölti. A parlament és a kormány közötti, a jogalkotásra vonatkozó hatásköri viták kivételével (francia alkotmány 37. cikk 2. bekezdés) a *Conseil Constitutionnel* csak kihirdetése előtt vizsgálhat felül egy törvényt.
4. Mauro CAPPELLETTI, William COHEN: *Comparative Constitutional Law*, Bobbs-Merrill, 1979, 76–83; FAVOREU 1. vj. 44–46.
5. Lásd azonban Alan R. BREWER-CARIAS: *Judicial Review in Comparative Law*, Cambridge University Press, 1989, 128–131.
6. Ennek az eljárásnak a keretében a legmagasabb állami testületeknek és tisztviselőknek (a köztársasági elnöknek, a kormánynak és az ombudsmannak), a parlamenti képviselők csoportjainak (úgy mint a parlamenti ellenzék) és hasonló testületeknek áll csak jogában az ügyet az alkotmánybíróság elé vinni. Egy törvény alkotmányosságát *in abstracto* vizsgálják és nem egy konkrét eset kontextusában.
7. Ez az eljárás a rendesbíróságok által az alkotmánybíróságokhoz beterjesztett ügynevezett alkotmányos kérdéseire alapul. Ha egy rendesbíróság úgy találja, hogy a törvényi rendelkezés, amelyet egy adott esetben alkalmaznia kell, alkotmányellenes, akkor a legtöbb rendszerben az alkotmányosság kérdését tovább kell utalnia.
8. Ez az egyetlen eljárás, amely az egyénnek hozzáférést nyújt az alkotmánybírósághoz. Egy olyan személy, aki már elvesztette ügyét a rendesbíróságoknál, panaszt nyújthat be az alkotmánybíróságnál, mondván, sérültek az alkotmányos jogai. Egyes rendszerekben (például Lengyelországban) a panaszt csakis az adott esetben hozott bírósági vagy közigazgatási döntés alapjául szolgáló jogszabály ellen lehet emelni. Más rendszerekben (például Németországban és Spanyolországban) a panasz vonatkozhat közvetlenül a döntésre is. Lásd Georg BRUNNER: *Verfassungsgerichtsbarkeit in Polen*, Nomos, 1999, 48–52.
9. Sajó András megállapítása szerint az „[a]lkotmánybíráskodás elsősorban nem a törvényhozásra hat ki, hanem a rendes igazságszolgáltatásra, és a gyakorlatban kiterjeszti az alkotmányosságot (főként az egyéni

- jogok védelmén keresztül) a közjogon túl a büntető, közigazgatási és magánjogra”. András SAJÓ: *Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism*, Central European University Press, 1999, 243.
10. Lásd például *La Constitutionalisation des Branches du Droit*, eds. Bertrand MATHIEU – Michel VERPEAUX, *Economica*, 1998; Robert ALEXU: *Verfassungsrecht und einfaches Recht – Verfassungsgerichtsbarkeit und Fachgerichtsbarkeit in Veröffentlichungen der Vereinigung der Deutschen Staatsrechtslehrer* (a továbbiakban: VVDStRL) de Gruyter, 2002, 12–14.
 11. Werner HEUN: *Verfassungsrecht* in VVDStRL 10. vj. 109.
 12. A Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló 1951. március 12-i törvény, BVerfGG, BGBl, 243.
 13. Kezdetben az Alkotmánybíróság (mint minden bíróság Németországban) a Szövetségi Igazságügy-minisztérium közigazgatási és költségvetési struktúrájába tartozott. 1952-ben az Alkotmánybíróság függetlenséget követelt a végrehajtó hatalomtól (az úgynevezett *Statusdenkschrift*, lásd 6. Jahrbuch des Öffentlichen Rechts, 1957, 144), és azóta sikerült konszolidálnia pozícióját mint az „állam alkotmányos szerve”.
 14. Az első fontos vita a konkrét normakontroll eljárás körül forgott. A Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény rendelkezése szerint bármely bíróságnak lehetősége volt arra, hogy a bírósági folyamat bármely szakaszában alkotmányos kérdést terjesszen be az Alkotmánybírósághoz – azonban csakis az illetékes legfelső bíróságon keresztül, amelynek joga volt saját véleményét hozzáfűzni az alsóbb bíróság által beterjesztett kérdéshez. A *Bundesgerichtshof* (amely minden polgári és büntetőjogi ügyben illetékes legfelső bíróság) gyakorlatában az előbb említett vélemények már szinte az alkotmányosságra vonatkozó teljes ítéletek formáját kezdték öltetni, és megjelentek a *Bundesgerichtshof* döntéseinek hivatalos gyűjteményében, néha még az előtt, hogy az Alkotmánybíróság meghozta volna saját döntését. 1955-ben az Alkotmánybíróság kijelentette, hogy a legfelső bíróságok nem nyújthatják be véleményüket. Válaszképpen mind az öt legfelső bíróság elnöke írásban tiltakozott az Alkotmánybíróság elnökénél. Végül 1956 júliusában módosították a Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvényt, megszüntetve a legfelső bíróságok részvételét a bírósági beterjesztésekben. Lásd Hans Joachim FALLER: *Bundesverfassungsgericht und Bundesgerichtshof*, 115 *Archiv des öffentlichen Rechts*, 1990, 189–192. Azóta az Alkotmánybíróság belátására van bízva, hogy kikéri-e a legfelsőbb bíróságok véleményét. Lásd Renate JAEGER – Siegfried BROSS: *Die Beziehungen zwischen dem Bundesverfassungsgericht und den übrigen einzestaatlichen Rechtsprechungsorganen*, 11 *Europäische Grundrechtszeitung*, 2004, 3.
 15. Bundesverfassungsgericht (BVerfG) 1957. január, 6, *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* (BVerfGE), 32–45.
 16. BVerfG, 1958. január 15, 7; BVerfGE 198–230.
 17. ALEXU 10. vj. 10–12.
 18. Az úgynevezett *Schumann'sche Formel* és *Heck'sche Formel*; lásd például Gerd ROELLECKE: *Aufgabe und Stellung des BVerfG in der Gerichtsbarkeit*, in *III: Handbuch des Staatsrechts der BRD*, eds. Josef ISENSEE – Paul P. KIRCHHOF, C. F. Müller Verlag, 2004, 1225–1226.
 19. Hans-Joachim KOCH: *Bundesverfassungsgericht und Fachgerichte*, in *Rechtstheorie und Rechtsdogmatik im Austausch*, eds. Wildfried ERGUTH – Friedrich MÜLLER – Volker NEUMANN, Duncker & Humblot, 1999, 137. Lásd még Jörg BERKEMANN: *Das BVerfG und „seine“ Fachgerichtsbarkeiten*, *Das Deutsche Verwaltungsblatt*, DVBl, 1966, 1036; Georg HERMES in *VVDStRL* 10. vj. 146.
 20. Wolfgang Hoffmann-Riem kimutatta, hogy 1999-ben, amikor a Bundesgerichtshof hozzávetőlegesen 7000 ítéletet hozott, a felperesek mindössze tíz alkalommal győztek, mikor alkotmányjogi panasszal éltek ezen ítéletek ellen. Wolfgang HOFFMANN-RIEM: *Nachvollziehende Grundrechtskontrolle. Zum Verhältnis von Fach- und Verfassungsgerichtsbarkeit*, 2003, *Archiv für Öffentliches Recht*, 177).
 21. A bíróság kimondhatja például, hogy egy törvény „összeegyeztethetetlen” (*unvereinbar*) az alkotmánnyal, vagy hogy a törvény „még nem” alkotmányos, illetve kijelölheti egy olyan értelmezését, amely alkotmánykonform.
 22. Lásd például Gerhard ROBBERS: *Für ein neues Verhältnis zwischen BVerfG und Fachgerichtsbarkeit*, *Neue Juristische Wochenschrift*, 1998, 938.
 23. Néhány szerző megjegyzi, hogy „a bíróságot érő kritika eddig ismeretlen mértéket ölt.” Lásd Philip KUNIG in *VVDStRL* 10. vj. 36; és különösen figyelemreméltó az új „*zivilistische Fundamentalismus*” felbukkanása. Lásd KOCH 19. vj. 165. Lásd még Stephan KORIOTH: *Bundesverfassungsgericht und Rechtsprechung (Fachgerichte) in Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*, eds. Peter BADURA – Horst DREIER, Paul Siebeck, 2001, 57, amely az Alkotmánybíróság növekvő számú kritikusra hívja fel a figyelmet.
 24. Néhány példa található itt: JAEGER–BROSS 14. vj. 12.
 25. Az egyik a „kisajátítási” klauzúla vonatkozik (alkotmány 14. cikk). 1952-ben a *Bundesgerichtshof* úgy határozott, hogy a 14. cikk kiterjeszthető a „de facto kisajátítási” („*enteignungsgleiches Eingriff*”) helyzetekre is, annak ellenére, hogy törvényi szinten nem létezett ilyen kiterjesztés. Az Alkotmánybíróság számos alkalommal utalt arra, hogy nem hajlandó a 14. cikk ezen értelmezését támogatni. Azonban csak 1981-ben határozott egyértelműen úgy az Alkotmánybíróság, hogy a

14. cikk nem szolgál kellő alapként a kártérítésre ilyen esetekben. Ezt a *Bundesgerichtshof*nak el kellett fogadnia, de nem mutatkozott hajlandónak megtagadni saját joggyakorlatát, és ezért a kártérítéshez való jogot a szokásjog elvéből vezette le. Kiiktatta az alkotmányos dimenziót (és ily módon az Alkotmánybíróság közvetlen joghatóságát). Lásd FALLER 14. vj. 199–202. Nemrég az Alkotmánybíróság számára problematikusnak bizonyult elérni, hogy a büntetőbíróságok teljes mértékben igazodjanak hozzá a jogerős büntető ítélet kiszabása előtti fogva tartás idejét illetően, különösen az elsőfokú bíróság általi elítélés utáni időszakban. A helyi bíróságok nem voltak mindig hajlandók követni az Alkotmánybíróság álláspontjait; ezért a bíróságnak meg kellett semmisítenie a döntéseiket és emlékeztetnie kellett őket az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezésének kötelező erejére. Lásd különösen a BVerfG döntéseit, 2005. február 22., 2005, 2 BvR 109/05, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20050222_2bvr010905.html (a 2006. október 16. hozzáférhető adatok szerint), 1–47 és BVerfG, 2005. december 5., 2 BvR 1964/05, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rk20051205_2bvr196405.html (a 2006. október 16. hozzáférhető adatok szerint), 1–109.
26. Lásd a Faller által idézett példákat, 14. vj. 202–206; KUNIG 23. vj. 37; ROELLECKE 18. vj. 1230. Lásd még az Alkotmánybíróság 2005. december 6-i határozatát, BVerfG, 2005. december 6, 2005, 1 BvR 1905/02, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20051206_1bvr190502.html (a 2006. október 16. hozzáférhető adatok szerint), 1–72.
27. Lásd például John Henry MERRYMAN – Vincenzo VIGORITI: *When Courts Collide. Constitution and Cassation in Italy*, American Journal of Comparative Law, 1967, 665–686.
28. Különösen lásd Gustavo ZAGREBELSKY: *La Giustizia Costituzionale*, Il Mulino, 1988, 156; Thierry DI MANNIO: *Le Juge Constitutionnel et la Technique des Decisions „Interpretatives” en France et en Italie*, *Economica*, 1997; Enzo CHELI – Filippo DONATI: *Methods and Criteria of Judgment on the Question of Rights to Freedom in Italy*, in *Human Rights and Judicial Review: A Comparative Perspective*, ed. David M. BEATTY, Springer, 1994, 235–236.
29. Guiseppe LA GRECA: *Current Situation and Planned Reforms in the Light of Italian Experience in The Supreme Court and the Constitutional Court. Third Meeting of Presidents of Supreme Courts of Central And Eastern European Countries*, Council of Europe, 1997, 9.
30. Giancarlo ROLLA – Tania GROPPI: *Between Politics and the Law. The Development of Constitutional Review in Italy* in *Constitutional Justice* 2. vj. 151.
31. Alessandro PIZZORUSSO: *Présentation de la Cour constitutionnelle italienne*, Les Cahiers du Conseil Constitutionnel, 1998, 31.
32. Corte cost., 1998. július 7., n. 292. (később megerősítették a következő döntések: 1999. november 19. n. 429, 2000. június 19. n. 214. és 2000. november 22. n. 529).
33. Corte cost., cass., 2002. július 25. n. 394.
34. Corte cost., cass., 2003. június 30. n. 243.
35. „Ha az Alkotmánybíróság elutasítja az indítványt (például azért, mert a megtámadott normának van alkotmányos olvasata), akkor az alkotmánybírósági döntés csak a felekre érvényes, nincsen erga omnes hatálya. Ebben az esetben tehát csak a kérdést felvető rendesbíróra kötelező az AB által meghatározott értelmezés. Minden más vonatkozásban megmarad a bírói jogértelmezésnek az alkotmány 101. cikk (2) bekezdése által biztosított szabadsága.” Corte Cass. 2004. március 31, n. 23016. Lásd Cassazione Penale, 2004, 2710. Lásd még Guiseppe ROMEO kommentárjait, *uo.*, 2715–2718 és Paolo Antonio BRUNO, *uo.*, 2718–2746. Az Alkotmánybíróságnak engednie kellett, és a Corte cost., cass., 2005. július 22. n. 229. döntésében a 303. paragrafus Semmítőszék általi értelmezését alkotmányellenesnek minősítette. Lásd Cassazione Penale, 2005, 3246; Guiseppe ROMEO: *Meglio tardi che mai?*, *uo.*, 3254–3259. Az Alkotmánybíróság tehát megerősítette az „élő jog” koncepcióját és a probléma feloldását a törvényhozásra hagyta.
36. Lásd például SCHWARTZ értékelését, 2. vj. 49.
37. A részletesebb ismertetést lásd Lech GARLICKI: *Vingt ans du Tribunal constitutionnel polonais in Renouveau du droit constitutionnel. Mélanges en l’honneur de Louis Favoreu*, Dalloz, 2007.
38. Lásd Zdenek Kuhn érdekes összehasonlítását Lengyelországról, Csehországról, Szlovákiáról és Magyarországról. Zdenek KUHN: *Making Constitutionalism Horizontal: Three Different Central European Strategies* in *The Constitution in Private Relations. Expanding Constitutionalism*, eds. András SAJÓ – Renata URTZ, Eleven International, 2005, 236–240.
39. Eredetileg a lengyel rendszer különbséget tett az Alkotmánybíróság „értelmező döntései” és „értelmező állásfoglalásai” között. Az előző a törvények alkotmányosságára vonatkozó ítéletek egyik típusát képviseli és az olasz „*sentenza interpretative*” mintáját követi. Az utóbbit az Alkotmánybíróság a másik jogköre gyakorlása körében adta ki, azaz a „törvények értelmezésére vonatkozó kötelező egyetemes értelmezés” megállapítása során. Lásd Georg BRUNNER – Lech GARLICKI: *Verfassungsgerichtsbarkeit in Polen. Analysen und Entscheidungssammlung 1986–1997*, Nomos, 1999, 67–68. Az utóbbi gyakorlása vezetett először konfliktushoz az Alkotmánybíróság és a Legfelső Bíróság között. Az 1997-es alkotmány felszámolta az „értelmező állásfoglalás” el-

- járását, de egyúttal úgy rendelkezett, hogy az „Alkotmánybíróság ítéletei (azaz a törvények alkotmányosságára vonatkozó döntések) véglegesek és egyetemesen kötelezők”. Lengyel alkotmány 190. cikk 1. bekezdés.
40. 1995. február 21-i határozat, 1995, I PZP 2/95 (OSNAPIUS – A Közigazgatási, Munkajogi és Szociális Biztonsági Kamara joggyakorlata, 1995, 17. szám, 214. tétel); 1996. május 14-i ítélet, 1996. III ARN 93/95 (OSNAPIUS 1996, 23. szám, 352. tétel).
41. Részletesebb ismertetéshez lásd GARLICKI 37. vj.
42. Fel lehet idézni egy nemrég folytatott vitát a Legfelső Bíróság előtti megsemmisítési eljárás újraindításának hatályáról, amely csak akkor lett feloldva, amikor a törvényhozás „segített” az Alkotmánybíróságnak azáltal, hogy elfogadta a polgári perrendtartás szükséges módosításait. Lásd GARLICKI 37. vj.
43. KUHN 38. vj. 223–225. Lásd még Pavel HOLLÄNDER: *The Role of the Constitutional Court for the application of the Constitution in case decisions of ordinary courts*, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, 2000, 537; Wojciech SADURSKI: *Rights before Courts*, Springer, 2005, 21–23. Lásd még Jiri PRIBAN: *Judicial Power vs. Democratic Representation* [in *Constitutional Justice* 2. vj. 380 (megjegyzzi, hogy a „legfőbb konfliktus az Alkotmánybíróság és a rendesbíróság legfelső testülete, a Legfelső Bíróság között az Alkotmánybíróság azon hatásköre körül forgott, hogy a rendesbíróságok döntéseit felülvizsgálja, valamint az előbbiből fakadó azon jogosultsága körül, hogy a Legfelső Bíróság döntéseit felülbírálja”).
44. A magyar Alkotmánybíróság Sólyom László elnöksége alatt a régió legaktívabb bíróságai közé tartozott. Közvetlen hatásköre ugyan nincs arra, hogy egyes bírósági döntéseket felülvizsgáljon, de több módszert is kialakított (különösen az „élő jog” koncepcióját) a rendesbíróságok joggyakorlatának felülvizsgálatára. Lásd SCHWARTZ 2. vj. 83. A konfliktus a Legfelső Bírósággal elkerülhetetlen volt, és csak akkor csökkent, amikor a 2000-es évtizedben mélyreható változások következtek be az Alkotmánybíróság jogi filozófiájában; lásd Gábor HALMAI: *The Hungarian Approach to Constitutional Review. The End of Activism?* in *Constitutional Justice* 2. vj. 204–207.
45. Az orosz bíróságok megpróbálták kialakítani maguknak egy önálló jogot az alkotmányellenes törvények megsemmisítésére. Sadurski szerint „Oroszország jó példa az ilyen konfliktusra; a vita az Alkotmánybíróság győzelmével zárult, amely ádázán küzdött annak megakadályozásáért, hogy a rendesbíróságok rendelkezzenek olyan hatáskörrel, amelynek alapján kimondhatják egyes törvények alkotmányellenességét. Az Alkotmánybíróság azt állította, hogy ilyen esetekben az egyetlen út, amely nyitva áll a bíróságok előtt, az, hogy »konkrét felülvizsgálat« keretében az Alkotmánybírósághoz forduljanak [...] 1998. június 16-i döntésében, amely az Alkotmány kötelező értelmezésének formáját öltötte, az Alkotmánybíróság emlékeztette a bíróságokat, hogy ő az egyetlen testület, amely fel van hatalmazva az alkotmányosságot érintő kérdések eldöntésére, akár in abstracto, akár konkrét esetekben [...] Csak a törvényi szint alatti jogi aktus vonatkozásában alkalmazhatják a rendesbíróságok az alkotmányt a jogi aktus helyett.” SADURSKI 43. vj. 20–21.
46. „Nem minden sikerül a lehető legjobban a világban. A kapcsolatok az Alkotmánybíróság és a két másik legfelső joghatóság, a Semmítőszék és az Államtanács között időnként feszültséggel teli. Az alkotmányos joghatóság számos határozata erős ellenállásba ütközik.” Francis DELPÉRÉE: *Belgique XX Annuaire Internationale de Justice Constitutionnelle*, 2004, 176, idézve Jacques VAN COMPENOLLE és Marc VERDUSSEN véleményét.
47. Herbert STEININGER: *Empfiehlts sich, die Zuständigkeiten des Verfassungsgerichtshofs durch Einführung einer umfassenden, auch Akte der Gerichtsbarkeit erfassenden Individualverfassungsbeschwerde zu erweitern?* in *Verfassungstag*, 1994, Verlag Österreich, 1995.
48. „Több mint egy negyed évszázaddal az 1978-as alkotmány életbe lépése után nemhogy messze nem sikerült a legfelső spanyol bíróságoknak kialakítaniuk általánosan elfogadott helyüket, hanem szerteágazó intézményes konfliktus keletkezett a kérdés körül. Februárban [2004-ben] az Alkotmánybíróság akkor élő három volt elnöke példátlan nyilvános nyilatkozatot adott ki »Alkotmányos válság« címmel a Tribunal Supremo példátlan ítélete után, amelyben a Tribunal Constitucional bírái fejenként 500 eurós büntetésre ítélték.” Pedro Cruz VILLALÓN: *Conflict between Tribunal Constitucional and Tribunal Supremo. A National Experience in The Future of the European Judicial System in a Comparative Perspective*, eds. Ingolf PERNICE – Juliane KOKOTT, Cheryl SAUNDERS, Nomos, 2006, 111; lásd még Francisco Javier Matia PORTILLA: *Espagne, XX Annuaire Internationale de Justice Constitutionnelle: Espagne* [Constitutional Justice Annual: Spain], 2004, 187–189; Leslie TURANO: *Spain: Qul Custodiet Ipsos Custodes? The Struggle for Jurisdiction between the Tribunal Constitucional and the Tribunal Supremo*, International Journal of Constitutional Law (I.CON), 2006, 151–162 (a tanulmány a konfliktus egy másik érdekes ismertetését kínálja és kitér több korábbi összecsapásra is a két bíróság között).
49. Lásd például Louis L. FAVOREU – Thierry RENOUX: *Rapport général introductif in La Cour de Cassation et la Constitution de la République*, Presses Univ. Aix-Marseille, 1994; *Grandes Decisions du Conseil Constitutionnel*, eds. Louis FAVOREU – Loïc PHILIP, Dalloz-Sirey, 2005¹³, 163–169.

50. De folyamatosak a bíróságok közötti konfliktusok, különösen a polgári jog hagyományos területén. Lásd például az eszmecserét François LUCHAIRE-nél: *Les fondements constitutionnels du droit civil*, [Revue Trimestrielle de Droit Civil, 1982, 245; Christian ATIAS: *La civilisation du droit constitutionnel*, Revue Française de Droit Constitutionnel, 1991, 435, 436 (Fr.); Jean Yves CHEROT: *Les rapports du Droit Constitutionnel et Droit Civil, réponse à Christian Atias*, Revue Française de Droit Constitutionnel, 1991, 439, 441.
51. Hasonlóan érvel különösen HEUN 11. vj. 110–111; TURANO 48. vj. 162.
52. SADURSKI 43. vj. 21.
53. Lásd például Louis FAVOREU: *American and European Models of Constitutional Justice in Comparative and Private International Law. Essays in Honor of John Henry Merryman on His Seventieth Birthday*, ed. David S. CLARK, Duncker & Humblot, 1990; Ruti TEITEL: *Transitional Jurisprudence. The Role of Law in Political Transformation*, Yale Law Journal, 1996, 2032; SADURSKI 43. vj. 40–58.
54. Bruce ACKERMAN: *The Future of Liberal Revolution*, Yale University Press, 1992, 143. Ackerman továbbá megállapítja: „a bíróság bizonyára teljes mértékben képes arra, hogy joghatóságát szűken értelmezze.”
55. Leslie TURANO 48. vj. 161.
56. Ebben az összefüggésben több szerző utal az alkotmánybírák (akik gyakran a tudományos világból, néha a politikából, ritkábban a bírói testületből kerülnek az alkotmánybírósághoz) és a legfelső bírósági bírák (akik általában az egész szakmai pályafutásukat a bírósági rendszeren belül töltik) szakmai hátterének különbségeire és – ennek következményeképp – az „alkotmányos temperamentumukban” megmutatkozó különbségekre.
57. Lásd SADURSKI 43. vj. 19–25.
58. Lásd Brunner különbségtételét az alkotmányjogi panaszs „*echte*” és „*unechte*” eljárásai között, BRUNNER 8. vj.
59. A „*contrôle préalable*” francia rendszerének köszönhetően a *Conseil Constitutionnel*nek még ez a lehetőség sem adatik meg. Így a meggyőzés marad az egyetlen eszköze annak, hogy a rendes- és a közigazgatási bíróságokat rábírja a *Conseil* alkotmányértelmezésének követésére. Ahogy már korábban említettem, az elmúlt három évtizedben egyre sikeresebb lett a *Conseil* e meggyőzésben.
60. *Mutatis mutandis*, ugyanezt el lehetne mondani az Emberi Jogok Európai Bírósága (és az Európai Bíróság) és a nemzeti legfelső, illetve alkotmánybíróságok viszonyáról.